Отново за ръкописното наследство на Смолянския регион

Зорка Иванова

През 1955 г. Министерството на културата финансира една командировка на уредника на Ориенталския отдел към Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ Б. Недков[1] за набавяне на архивни документи (Протич 1957: 223). Б. Недков обикаля районите на Стара Загора, Пловдив и Смолян, в които живее и мюсюлманско население. От Смолянския регион донася 39 ръкописа и известно количество документи. Ръкописите остават в Ориенталския отдел, а документите, дарени от семейство Агушеви, през 1965 г. са прехвърлени в Българския исторически архив на Народната библиотека, където са обработени и заведени като родов фонд „Агушеви“ под № 629[2]. Фондът съдържа 75 документа на български и османотурски език, обхващащи периода втората половина на XIX – първата половина на XX в., групирани в 5 архивни единици. Сред тях има документи с биографичен характер: лични тефтерчета, в които фигурират много имена и адреси, ученически тетрадки. Тук е и личната карта на Ариф Салихов Агушев, заверена на 13 октомври 1928 г. в Околийското управление в Пашмакли (дн. Смолян). Става дума за народния представител от БЗНС по времето на Стамболийски – Ариф Агуш, който след преврата на 9 юни 1923 г. е осъден на смърт, но по стечение на обстоятелствата в този момент е бил в Турция и се завръща в по-късен период. Друга архивна единица включва данни, свързани с материалното състояние на Агушеви. Кореспонденцията, адресирана до Агушеви, е обособена в отделна архивна единица. Условно може да бъде групирана на писма с личен характер, с поздравителен характер и такива, свързани с търговската им дейност. Интерес представлява и един списък с дата 31 октомври 1892 г. на учениците от медресето в с. Тозбурун, изготвен от Хаджи Мюфти (Салих Агушев) ефенди. В регистъра, освен имена на хора, са посочени и селата, от които са учениците – Тозбурун (дн. Могилица), Буково, Керазлик (дн. Черешак), Хасанково (дн. Бориково), Кестенлик (дн. Леново), Мугла и др. Не са изследвани дефтерите, които отразяват стопанската дейност на Агушеви. В тях са отбелязани приходи и разходи, има сведения за търговията с различ-

[1] Борис Недков (1910–1975) завършва Софийската духовна семинария през 1931 г. Учи в турското училище „Медресет-юн-нюввап“ в Шумен, а след това – в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. От 1936 г. следва тюркология, а по-късно – ориенталистика в Берлин. От 1942 г. работи в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София като уредник на Ориенталския отдел със степен старши научен сътрудник. Издирва множество ръкописи, част от които публикува. През 1961 г. става доцент в катедрата по ориенталистика в Софийския университет, а от 1970 г. е професор и ръководител на същата катедра.

[2] Сведения за документите, включени във фонда, са представени в обзорна статия, подготвена от Цв. Нушев (Обзор 1995: 88–89).

ни стоки – масло, вълна, сол; списъци на надничари и съответно надниците им, сведения за събирането на данъците от селата Хасанково, Керазлик, Буково, Смилян и др.

Архивните документи, запазени във фонда на Българския исторически архив към Народната библиотека – София, допълват данните от колекциите, свързани с Агушевия род, запазени в ДА Смолян (ф. 465 К) и в Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив (ф. 30).

За разлика от документите, които са оповестени в том от поредицата обзори на Българския исторически архив, ръкописите, постъпили по това време в Ориенталския отдел, с малки изключения, не са представяни. Както вече бе споменато, Б. Недков донася 39 тома. Всъщност те представляват 38 книжни тела, тъй като два от ръкописите се оказват фрагменти, които при по-нататъшната обработка на колекцията са обединени по кодикологично-палеографски характеристики и оформят кодекс с пълния текст на Корана. От книгите 25 тома са на арабски език, 9 тома – на османотурски, 4 кодекса са смесени, т.е. арабско-турски, персийско-турски.

Постъпилите томове не са част от колекция, формирана въз основа на някакъв принцип или свързана с интересите на определен собственик. Част от смолянските ръкописи са закупени, останалите са дарени от различни лица. В инвентарната книга са записани имената на продавачите без допълнителна информация за тях – Сеферков, Керенов и Шумков, а относно дарените томове не е посочено даже и това. В нея се съдържат и други сигурни сведения за това кога и от кой регион са дошли книгите. Най-ранният кодекс сред тях е от 816/1413 г. Това е класическият трактат в областта на суфизма *ар-Рисала фи ‘илм ат-тасавуф* (НБКМ, ОР 3202)[3]. Има още няколко ранни преписа на други съчинения. Три са от XVI в. Двете са в областта на арабската граматика (НБКМ, ОР 3207[4]; НБКМ, ОР 3237[5]). Другият ранен манускрипт, преписан през 951/1545 г., е съчинение по наследствено право (НБКМ, ОР 3224, л. 1б–9б)[6]. Най-късните преписи от донесените през 1955 г. в НБКМ са съставени през последната четвърт на XIX в.

Въпреки че не са целенасочено колекционирани, съдържанието на книгите говори за тематиката, ползвана в района на тяхното битуване. Сред тях има съчинения, илюстриращи различни области на знанието, специфични за мюсюлманската култура и наука: Коран и коранични науки; трактати, свързани с хадисите, догматиката, правото, етиката, философията, суфизма; речници и съчинения по граматика; литературни творби и календари. Част от кодексите са сборници със смесено съдържание.

---

[3] При идентифицирането на част от арабските съчинения неоценима помощ ми оказа колегата от Ориенталския отдел на Народната библиотека Анка Стоилова, за което съм ѝ много благодарна.

[4] Препис от 946 г. х./1539–1540 г.

[5] Препис от 995/1587 г.

[6] *Masâ’il al-fawâ’id*. Препис на същото съчинение има в Сараевската библиотека, вж. D o b r a č a 1979: № 1795-2.

Към съчиненията, традиционно включвани в раздел корански науки, са непосредствено свързаните с Писанието трактати за достойнствата на Корана, за четенето на Корана, различните коментари (*tefsir*)[7] към целия текст на сакралната книга или към отделни нейни части. В тази рубрика ще отбележим 3 преписа на арабски език – копие на Свещената книга (НБКМ, ОР 3233)[8], съчинението *Кутуб аш-Шатиби* (НБКМ, ОР 3223)[9], свързано с четенията на Корана, и един коментар върху 19 сура от Корана – „Мариам" (НБКМ, ОР 3211).

Сборниците с хадиси са представени с няколко ръкописа на арабски език: *Ал-Хибат ас-санийах фи табийин ал-Ахадит ал-маудуат* (НБКМ, ОР 3236)[10], *Шарх Хадит арбаин Усфурийах* (НБКМ, ОР 3217, л. 24б-81б)[11], *Зубдат ал-калам фи тамайиз ал-маудуат ан ахадит Саййид ал-Анам* (НБКМ, ОР 3218)[12], *Таудих Нухбат ал-фикар фи мусталах ахл ал-асар* (НБКМ, ОР 3221)[13].

В раздел догматика се включват съчинения от типа *akâ'id* (вероизповедание); *usul ed-din* (основи на вярата); коментарите и преработките на тези творби; трактати, свързани с прекрасните имена на Аллах (*sıfat-ı esma-i hüsna*); съчинения за началото, края на света и задгробния живот; трактати в областта на етиката (*ahlâk*); сборници с проповеди (*mev'ize* ve *hutbeler*) и др. Сред постъпилите от Смолянския край ръкописи в тази рубрика се вписват четири от тях. Това са един коментар (НБКМ, ОР 3205; Ahlwardt 1887–1899: N 1925) върху *Ал-Фикх ал-Акбар* на Абу Ханифа, в което съчинение са формулирани основните постулати на сунитското вероучение за единобожието, атрибутите на Аллах, за Корана, като Слова Божии, за всемогъществото на Аллах, за пророческите достойнства, за предопределението и т.н. Друг препис представя *Тарикат Мухаммадиййа*, съчинение на Биргиви (ум. 981/1573), което съдържа религиозни поучения и проповеди, изградени върху текстове от Корана и хадисите (НБКМ, ОР 3201). Има и един сборник, чиято тема най-общо може да бъде определена като догматика, включващ извадки на текстове от различни автори, молитви и др. (НБКМ, ОР 3234). В тази група ръкописи ще отбележим *Шерх* (коментар) на османотурски език върху съчинението на Ибрахим Хаккъ *Маарифет-наме* (НБКМ, ОР 3222).

---

[7] Термините, ползвани в текста, са дадени според турския вариант на изписване. При заглавията на книгите е използвана олекотена транскрипция, съобразена с езика, на който са написани съчиненията.

[8] Под тази сигнатура са обединени два фрагмента, заведени при постъпването си в Народната библиотека като самостоятелни ръкописи със сигнатури ОР 3230 и ОР 3233. При понататъшната обработка на колекцията, по кодикологично-палеографски характеристики е установено, че те са части от едно книжно тяло и са обединени в един кодекс. Ръкописът е представен в каталога на Ганка Петкова-Божанова (П е т к о в а - Б о ж а н о в а 1977: № 74).

[9] Това е заглавието, изписано в карето на *унвана*. В каталога на ръкописната колекция от Гази Хусрев-Беговата библиотека в Сараево е регистрирано като *Risâla 'İlm al-Kirâ'ât* с автор Абу Мухаммад б. Касим аш-Шатиби (ум. 590/1194), вж. D o b r a č a 1963: № 104.

[10] Вж. K e n d e r o v a 1995: 268–269, № 173.

[11] Вж. K e n d e r o v a 1995: 355, № 237.

[12] Вж. K e n d e r o v a 1995: 284–285, № 183.

[13] Вж. K e n d e r o v a 1995: 22, № 16.

Автор на трактата е Ахи Челебиви Абдуррахман ел-Амани б. Якуб. Според написаното в уводната част на съчинението, трактатът е предназначен за запознаване на децата с основите на вярата. Пак там е указано кое е основното коментирано произведение, ползвано при написването му. Трактатът в този му вид не е открит в каталозите. За Ахи Челебиви Абдуррахман също няма сведения, освен че го идентифицираме като автор на още две съчинения, постъпили в колекцията на Ориенталския отдел на НБКМ по същото време. Преписвач на текста е Рашид б. Хюсеин от с. Тозбурун (дн. с. Могилица, общ. Смолян). В колофона той посочва като дата на завършване на съчинението 23 реджеб 1283 г./19 ноември 1866 г. и допълва, че е записано в същата година, т.е. работата е написана и записана през споменатата година.

Два са трактатите, дискутиращи въпроси на етиката. Единият е на арабски език с автор Мухаммад б. Асад ас-Сидики, известен като Джалал ад-Дин Давани (ум. 908/1502) (НБКМ, ОР 3227; Dobrača 1963: № 659-8)[14] . Вторият, с надслов *Зюбдет ел-Менакъб*, е фрагмент от 10 листа на османотурски език. В увода на трактата е указано, че е компилация от други съчинения и е съставен от 9 части (НБКМ, ОР 3231).

Традиционните за мюсюлманската книжнина правни съчинения оформят рубриката с най-много заглавия. В този раздел е представено мюсюлманското право (*fikıh*) с три съчинения на арабски език. Това са *Мултака ал-абхур* на Ибрахим ал-Халаби (ум. в 956/1549 г.) (НБКМ, ОР 3208)[15] – един от най-авторитетните трудове, ползвани като практическо ръководство от съдиите, *Джами ар-румуз Шарх ал-Викайа* (НБКМ, ОР 3225; Dobrača 1979: № 1113), съставено ал-Кухистани (ум. 962/1555 г.), и Д*ахират ал-Укба* (НБКМ, ОР 3228; Dobrača 1979: № 1102-03) на Йусуф б. Джунайд ат-Токати, известен като Ахи Челеби (ум. 905/1499 г.)[16]. Последният трактат е коментар на едно от основните съчинения в областта на мюсюлманското право и в предговора е указано, че той е съставен по времето на султан Баязид II (886–918/1481–1512). Всъщност в колофона на съчинението е посочена дата на завършване на съчинението 901 г./1496 г. Няма дата на преписа, но по кодикологически данни може да се приеме, че е направен в средата на XVIII в. Обръщам внимание на този кодекс поради бележката, че книгата е вакфирана от ел-хадж Ахмедзаде Али ага през 1177 г./1763–1764 г. Под вписването стои печат с легенда: вакъф на библиотеката ел-Наджӆдж Мехмед, година 1253/1857. Не установихме личността на дарителя, нито на основателя на библиотеката, но прекрасната кожена подвързия с орнаментиран позлатен медалион на двете корици подсказва, че и двамата не са случайни люде.

[14] За съчинението и автора вж. K â t i b 1941, 1: 863.

[15] В колекцията на Ориенталския отдел в Народната библиотека се съхраняват 10 копия на съчинението. За автора и произведението вж. K â t i b 1941, 2: 1814. За популярността на съчинението и разпространението му на Балканите говори и огромният брой преписи в Сараевската библиотека, вж. D o b r a č a 1979: 1012.

[16] Прозвището *Ахи Челеби* говори за високопоставено положение в *Ахилик оджагъ* – корпус на занаятчиите, еснафите, земеделците. Това е организация, играла важна роля в социалния и икономическия живот на Османската империя.

Сборниците шериатско-правни решения (*fetvâ*) под формата на въпроси и отговори доизясняват закона в различни правни области и представляват интерес не само като извори за историята на правото в османската държава, но отразяват живата практика в прилагането на установената нормативна система. Фетвите всъщност са тълкувания на общи законоположения, направени от османски правоведи. Едни от най известните са фетвите на Али ефенди (ум. 1103/1691). Два екземпляра (НБКМ, ОР 3210; ОР 3213)[17] от запазените в ръкописната колекция на Народната библиотека 14 преписа на сборника са от донесените от Б. Недков книги. Друг престижен сборник със същата тематика е с автор Муаййадзаде Абд ар-Рахман б. Али ал-Амаси (ум. 922/1516) (НБКМ, ОР 3226)[18].

От Смолянския край през споменатата година са постъпили и два кодекса, чиято тема е наследствено право (*ferâ'iz*) (НБКМ, ОР 3224, л. 1б-9б; ОР 3235).

Логиката, наука доста сложна, достъпна далеч не за всеки и изискваща предварителна подготовка, е представена от два ръкописа на арабски език: един коментар на Шамс ад-Дин ал-Фанари (ум. 834/1430) със заглавие *Шарх ал-Исагуджи* (НБКМ, ОР 3229; Flügel 1867: 603–604, N 1526) и суперкоментар върху *аш-Шамсийа*, мюсюлманската версия на „Метафизика" на Аристотел, наречен *Хашийа ала'т-Тасаввурат ва't-тасдикат* с автор ас-Сайийд аш-Шариф ал-Джурджани (ум. 816/1413 г.) (НБКМ, ОР 3219; Ahlwardt 1887–1899: N 5260-61).

В раздел суфизъм са трудове с теоретико-богословски характер, свързани с история на религията и сектите. Обикновено това са традиционно разпространявани произведения. Такъв е най-рано преписаният кодекс сред ръкописите от Смолянския регион. Това е класическият трактат на арабски език в областта на суфизма *ар-Рисала фи 'илм ат-тасаууф* (НБКМ, ОР 3202)[19] с автор Абу ал-Касим ал-Кушайри (ум. 465/1072) – хорасански богослов и суфия. Съчинението и до днес е настолно пособие за суфиите. В него са включени биографии на известни суфии и техните възгледи, както и пояснения, свързани със суфийската терминология. Друго съчинение, в което се дискутират теологични и мистични проблеми, е *Иршад ел-Мюрид*, превод с коментар на Касъм б. Мехмед Карахисаръ (ум. 891/1486) от персийски на османотурски език на трактата *Мирсад ал-ибад* (НБКМ, ОР 3220). Агиографията е застъпена със съчинение на арабски език (НБКМ, ОР 3212)[20].

---

[17] Наличието на 13 преписа и в Гази Хусрев-Беговата библиотека в Сараево показва, че е много ползвано и по тази причина често преписвано съчинение в Балканския регион, вж. D o b r a č a 1979: 1005. Многобройни ръкописни копия на сборника могат да се намерят в Египетската национална библиотека (MMK TYK: 1870–1980, N 3553–3574). Сведения за наличието му в други колекции вж. у G ö t z 1979: N 79.

[18] Препис на съчинението има в редица библиотеки в Турция – в Националната библиотека в Анкара със сигнатури 01 Hk 523, 01 Hk 1051; областната библиотека в Коня: 32 Hk 1846; окръжната библиотека в Амася: 05 Ba 445/2 и др. В каталога на библиотеката „Кьопрюлю" в Истанбул фигурира със заглавие *Mağmû'at fî al-Fatâwâ*, вж. Ş e ş e n, I z g i, A k p ı n a r 1986: 333, N 691; D o b r a č a 1979: № 1102-03.

[19] Препис от 816/1413 г. За съчинението и автора вж. K â t i b 1941, 1: 882.

[20] Сведения за ръкописа вж. I z z e d i e n 1968: 38.

Лексикографията е представена с два речника. Първият е особено популярният арабско-турски речник *Люгат-ъ Ахтери*, препис от 1164/1751 г. (НБКМ, ОР 3214)[21]. Собственикът на книгата е записал името си на л. 1а – Ахмед, син на Хасан калфа от Исмилян (дн. Смилян). Бележката не е датирана. Под нея има втора записка с дата 21 март 1341 г./21 март 1325 г., която съобщава, че книгата е дар от Накри ефенди и е подписана от К. (несигурен прочит) Георгиев. Текстът е с арабски литери, а подписът е с кирилица. Това вписване навежда на мисълта, че книгата е дарена на споменатия Георгиев, който освен познания по османски език, вероятно е имал интереси и в областта на арабската лексикография.

Вторият ръкопис е текст с пояснения на подбрани персийски думи от *Тухфе-и Вехби*, персийско-турски речник, ползван в медресетата (НБКМ, ОР 3215). Автор на коментара е Ахи Челебиви Абдуррахман ел-Амани. Вероятно той е съставителят на споменатия по-горе коментар върху *Маарифет-наме*. В предговора авторът посочва, че задачата му е да улесни желаещите да ползват популярния персийски речник, залегнал в учебните програми на мюсюлманските училища. Ръкописът не е датиран, по палеографско-кодикологически признаци е съставен през XIX в. По страниците на книгата са записани две имена. Салих се е регистрирал, като собственик на книгата (л. 1а), без да посочва повече данни. Хаджи Хюсеин ефенди, чието име е записано на л. 1а и л. 11б, посочва, че е от с. Ардабашъ (дн. с. Арда или Горно Арда, общ. Смолян), но не отбелязва дали е собственик или ползвател.

Арабският език като ключ към текстовете на Свещената книга на мюсюлманите и към огромното писмено наследство, сътворено на този език, се е изучавал и продължава да се изучава от широк кръг лица. Арабската лингвистическа традиция е представена от едни от най-ранните преписи, донесени от проф. Б. Недков. Това е учебният трактат по арабска граматика *Кафийа* (НБКМ, ОР 3237)[22] на египетския законовед и филолог Ибн ал-Хаджиб (ум. 646/1249 г.), многократно преписван и отпечатван. Другият кодекс съдържа популярния коментар към тази книга под заглавие *Ал-фауаид ад-Дийаийа* (НБКМ, ОР 3207)[23], написан от Абд ар-Рахман б. Мухаммад ал-Джами (ум. 898/1493 г.). Ръкописът е бил собственост на шейх Ахмед ефенди от касабата Пашмаклъ, спадаща към каза Ахичелеби[24].

Едно от основните направления в османската литература – класическата (диванска) поезия, предназначена за ценителите на изящната словесност, е представено от антологията *Диван-и Сезайи* (НБКМ, OR 3206) на Хасан Сезайи (ум. 1151/1738 г.). Сезайи е от големите имена в суфийската поезия през XVIII в., основател на ордена Сезаиййе, разклонение на тариката (мистично братство) Гюлшениййе. Ръкописът е красиво оформен – началото на текста в кодекса е откроено със златен *унван* (заставка) със следи от флорал-

[21] В колекцията от османски ръкописи в Ориенталския отдел се пазят общо 17 преписа на словника.

[22] Вж. Brockelmann 1937: 303; SB I 531.

[23] Вж. Ahlwardt 1887–1899: N 6575; Brockelmann 1937: 369; SB I 533.

[24] Вписването е направено на вътрешната страна на предната корица на манускрипта.

ни цветни орнаменти. Самият текст, изографисан от опитен калиграф, е разположен в две колони, като на първите два листа е обрамчен с плътен златен кант, а по-нататък – с тънка червена линия. Съчинението е преписано в Одрин през 1222/1807 г. Цялостното оформление на ръкописа говори за специална поръчка на преписа и за стойността на съчинението, чиито копия не са често срещани в световните колекции. На няколко места в кодекса се срещат печати на собственици. От формата и текста им е видно, че са двама – шейх Мустафа ел-Джемли ер-Рефаи ел-Алеви ел-Хашими, година 1275/1859–1960 (на л. 2а, 39а, 59б) и Мехмед Хуршид (л. 1б), за когото не е известно в какъв период е ползвал ръкописа.

Към категорията коментари върху литературни произведения може да бъде причислено съчинението *Ма-Хезар*, османотурски превод с тълкувания на дидактичната творба *Панд-нама* на Аттар (ум. 627/1230 г.) (НБКМ, OR 3204)[25]. Съчинението е съставено от философски притчи и съвети как да бъдат избегнати изкушенията в окръжаващия свят. Автор на коментара е Мехмед Мурат Накшбенди (ум. 1264/1847)[26].

Астрономията е друга област от науката, към която мюсюлманските учени винаги са проявявали интерес. В голяма част от астрономическите съчинения обаче не се дискутират теоретични проблеми, а се отделя внимание на астрономическите таблици, обединени под названието *зидж*. От Смолянския край са постъпили два кодекса (НБКМ, ОР 3232[27]; НБКМ, ОР 3216[28]), които по съдържание представляват обработки на *Зиджа* на сирийския астроном Ибн аш-Шатр (ум. 777/1375).

Някои от споменатите по-горе произведения са част от кодекси с по няколко съчинения – сборници. От гледна точка на тематиката има няколко антологии, които бих искала да представя като специфичен вид литература. Става дума за за т.нар. сборници *джьонк*. В последните години този вид ръкописи са обект на активен интерес от страна на изследователите на мюсюлманското ръкописно наследство[29]. У нас те са слабо изследвани, въпре-

[25] Запис на творбата, съставен от автора, се пази в библиотеката Сюлейманийе, колекция „Mehmed Arif", № 260. Съчинението е многократно препечатвано.

[26] Подробни сведения за автора са дадени в „Енциклопедия на Исляма", вж. TDVIA 2006: 188–189.

[27] *Nuzhat an-natr fi talhis ziğ Ibn aš-Šatr*, вж. K â t i b 1941, 2: 882.

[28] *Kifâyat al-Kunû' foal-'Amal bi ar-Rub' al-Maktû*, вж. K â t i b 1941, 2: 1500. Изчерпателен опис на трудовете, написани от автора на последното съчинение – Събт ал-Маридини Мустафа б. Али ал-Муваккит (ум. 979/1571), е представен в „Историята на османската астрономическа литература", вж. Osmanlı astronomi 1997: 161–179.

[29] В поредицата издания на Турската национална библиотека този вид сборничета са представени в самостоятелен том, вж. C u n b u r, K a y a, Ü n v e r 2002. В „Енциклопедия на Исляма" е включена обширна статия, която подробно изяснява етимологията на названието *cönk*, съдържанието на този тип сборници, посочва характерни черти от кодикологична гледна точка, вж. TDVIA 1993, 8: 73–75; K o z 1977: 83–84. Вж. и статията на И. В. Зайцев в настоящия брой. В България темата е обект на изследванията на Ирина Саръиванова (С а р ъ и в а н о в а 2006: 41–49; С а р ъ и в а н о в а 2006а: 354–373).

ки че такива се пазят в някои официално регистрирани колекции[30], а вероятно и в частни сбирки. Това са ръкописни сборничета, които се отварят обикновено по дължина с непретенциозен и неугледен външен вид. Поради нетрадиционната форма на подвързване те са наричани сред простолюдието *dana dili* (телешки език). Почти невъзможно е да се различат началото и края на книжното тяло, тъй като текстът много често е нахвърлян по страниците, без да следва посоката на разлистване. Не рядко се забелязва, че вписванията са дело на повече от една ръка. В един сборник се наблюдават различни почерци, т.е. различни кописти са правили записите. Понякога изследователят има усещането, че различни хора са си водили бележки на късчета хартия, впоследствие записките са събрани и без никаква логика са свързани в едно книжно тяло. По съдържание те са доста разнородни. По страниците може да има бележки от личен характер, с конкретни сведения за собственика[31], вписвания за раждания или смърт. Понякога могат да се открият рецепти и препоръки за лечение на различни болести. Такива примери има както в колекцията на Народната библиотека, така и в Чепинската ръкописна сбирка. Някои тефтерчета включват молитви, хутби, *Esma-i Hüsna* (прекрасните имена на Аллах), айати от Корана. Обикновено е указано молитвите и откъсите от свещената книга при какви случаи се четат. Два джьонка от постъпилите през 1955 г. книги илюстрират тези сборници с религиозна тематика, съставени предимно на арабски език (НБКМ, ОР 3199; ОР 3200)[32]. Много често листовете на тефтерчетата са запълнени с поетични произведения – предимно ашък-сазова и мистична поезия с известни (указани) или анонимни автори. В тях се срещат и образци на народната литература. Пример за поетична антология-джьонк е друг ръкопис от същото постъпление (НБКМ, ОР 3209). Неговото книжно тяло има нетрадиционно оформление за този вид сборници, тъй като е съшито не по тясната страна на кодекса, а по дължина. Копистът е внесъл и още един неспецифичен за джьонковете елемент, а именно украсата в полетата извън текста. Това са изящно изографисани флорални мотиви, рисувани с черно и червено мастило. Антологията поднася на читателя както поетични творби на известни представители на диванската и суфийската поезия, така и произведения на народната литература. Имайки предвид съдържанието на джьонковете, И. Саръиванова правилно ги определя като феномен на народната култура, като своеобразна

[30] В сбирката от арабографични манускрипти към Ориенталския отдел на Народната библиотека в София са запазени известен брой тефтерчета. Значително по-голяма колекция сборничета е събрана в библиотеката към джамията в с. Чепинци, общ. Рудозем. За ръкописната книжнина в с. Чепинци вж. С т о и л о в а, И в а н о в а 1998: 389–390.

[31] Така например в едно от чепинските сборничета със сигнатура Чц Р.152.m, собственикът и копист Хасан ефенди е записал, че е старши лейтенант в Пети ескадрон, Трети батальон на Първа армия на османската императорска войска. На друга страница има записано извлечение от дефтера на заплатите за м. май 1284/1867 г. на споменатия ескадрон. В списъка са отбелязани имена, длъжности, местожителство, размер на заплатите на военните.

[32] В кодексите няма записана дата, но по палеографско-кодикологични данни може да се приеме, че са съставени през XIX в.

форма на колективна памет (Саръиванова 2006: 41). Съдържащото се в тях представлява интерес за литератори, езиковеди, фолклористи. В този аспект ръкописните тефтерчета са богат изворов материал не за „високата“, а за всекидневната народна култура.

Тематично и според езика, на който са написани съчиненията, разгледаната до тук книжнина се разпределя както следва:

Òåì è	Àðàáñêè	Òóðñêè	Äâóåçè÷í è – àðàáñêî - òóðñêè; ï åðñèéñêî - òóðñêè	Î áù î
Êî ðàí è êî ðàí è÷í è í àóêè	2			2
Òðàäèöèÿ (õàäèñè)	4			4
Äî ãì àòèêà	3	1		4
Ï ðàâî	6	2		8
Åòèêà	1	1		2
Ôèëî ñî ôèÿ	2			2
Ñóô èçúì	2	1		3
Ôèëî ëî ãèÿ				
ëåêñèêî ãðàô èÿ			2	2
ãðàì àòèêà	2			2
Ëèòåðàòóðà		2	2	4
Êàëåí äàðè	2			2
Ñì åñåí à òåì àòèêà – ñáî ðí èöè	2		2	4
Î áù î	25	7	6	

Като се има предвид, че книгите са битували в същия регион, в който са събирани ръкописите и старопечатните книги в джамийските колекции на с. Чепинци и с. Елховец, и двете в община Рудозем, могат да се правят не съпоставки, а да се допълнят данните за ползваната книжнина в тази част на Родопите. Тематично тя е свързана с учебните програми на медресетата, а в областта е имало не малко – в с. Бял извор (Ак пънар), Златоград (Даръ дере), Ардино (Егри дере), с. Малка река (Нехр-и сагър, присъединено към Мадан), с. Могилица (Тозбурун), с. Елховец (Юнус дере), с. Чепинци (Чангър дере)[33]. Новото по съдържание, което не намираме в колекциите на с. Чепинци и с. Елховец и което остава извън литературата за обучение на учениците в медресетата, са двата сборника *зидж* – астрономически таблици, своего рода календари (НБКМ, ОР 3232; ОР 3216). Не можем да кажем дали в местните медресета, са ползвани такъв вид пособия. По-скоро книгите са свързани с измерванията на промените в положението на небесните тела, които данни служат за точното фиксиране на религиозния календар, съгласуван с движението на луната и слънцето.

Заслужава внимание фактът, че сред авторите на съчинения намираме автор с прозвището Ахи Челебиви, което означава, че по някакъв начин той е имал връзка с казата Ахи Челеби[34] – роден е или е живял в нея. Във въ-

[33] За мюсюлманските училища в региона, учебните програми и литература вж. С ъ б е в 2001: 141–162, 265–266.

[34]Ахи Челеби – каза, с център дн. гр. Смолян.

веждащата част на два от трактатите (НБКМ ОР 3218[35]; НБКМ ОР 3222[36]), съчинителят е изписан Ахи Челебиви Абдуррахман ел-Амани б. Якуб. В увода на третото съчинение, коментар върху персийско-турски речник, е посочено името Ахи Челебиви Абдуррахман ел-Амани (НБКМ, ОР 3215). Вероятно става дума за един и същ автор. Само първия труд намираме в някои каталози, но и там няма данни за съставителя. Другите два не откриваме в достъпните ни справочници, което им придава стойност на библиографска рядкост. За Ахи Челебиви Абдуррахман може само да кажем, че през 1283/1866–1867 г. все още е творил. Тази година е отбелязана като дата на преписа в колофона на *Зубдат ал-калам*. Същата година е записал копистът Рашид б. Хюсеин от с. Тозбурун в колофона на шерха по догматика и е уточнил, че е дата на завършване и преписване на съчинението.

Безспорно е, че събраните от Б. Недков през 1955 г. материали са ценен източник на сведения за историята и културния живот в Родопите и тяхното пълно проучване би позволило да се обогатят познанията за историята на този край. Архивните документи допълват данните от колекциите, свързани с Агушевия род, запазени в ДА Смолян и в Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Арабографичната книжнина, представена от задължителния Коран, съчинения по право, граматика, поезия, авторитетни трактати и непретенциозни компилации, съставяни в провинцията с утилитарна цел, заедно с приписките си, е основен детайл от рисунъка на мюсюлманската култура по нашите земи. Независимо от това къде и кога са създадени, книгите са битували в този регион. Информацията за всеки отделен книжен паметник в съвкупност позволява да се допълнят представите за реалния културен живот на местните мюсюлмани и е неделима част от културното наследство на българските земи.

Литература

З а й ц е в, И. В. 2008: „Ода за Бахчисарай“ (Кримско-татарско *тюркю* от анонимен османски *джьонк*). – Български фолклор, № 3–4, 151–157.

Обзор 1995: Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления в БИА при НБКМ. Кн. VIII. С., НБКМ, 88–89.

П е т к о в а - Б о ж а н о в а, Г. 1977: Опис на арабските ръкописи. I. Коран. С.

П р о т и ч, В. 1957: Дейността на Държавната библиотека „В. Коларов“ през 1955 г. (Сведения, взети от служебния отчет, приет на Дирекционния съвет на библиотеката на 10.I.1956 г.). – Изв. ДБВК за 1955. С., 209–238.

С а р ъ и в а н о в а, И. 2006: За един малко познат у нас ръкописен извор на турската народна култура от османския период. – Български фолклор, № 2, 41–49.

С а р ъ и в а н о в а, И. 2006a: Фрагменти от „Ашък Гариб“ в един ръкопис-дефтер (джьонк) от 19 в. – В: Български изтоковедски изследвания. С., 354–373.

С т о и л о в а, А., З. И в а н о в а 1998: За две нови сбирки от арабографични книги, запазени в България. – В: Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите. Т. 2. Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. С., 380–399.

[35] *Зубдат ал-калам фи тамайиз ал-маудуат ан ахадис Саййид ал-Анам*, съчинение на арабски език в областта на хадисите, вж. бел. 12.

[36] Коментар върху *Маарифет-наме*, съчинение на османотурски по догматика.

С ъ б е в, О. 2001: Османски училища в българските земи XV–XVIII век. С.
A h l w a r d t, W. 1887–1899: Verzeichnisder arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin. Bd. 1–10. Berlin.
B r o c k e l m a n n, C. 1937: Geschichte der arabischen Litteratur. V. 1. Leiden.
C u n b u r, M., D. K a y a, N. Ü n v e r 2002: Millî Kütüphane Cönkler Kataloğu. Ankara.
D o b r a č a, K. 1963: Katalog arapskih, turskih i perzijkih rukopisa. V. 1. Sarajevo.
D o b r a č a, K. 1979: Katalog arapskih, turskih i perzijkih rukopisa. V. 2. Sarajevo.
F l ü g e l, G. 1867: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien. – Im: Auftrage der Vorgesetzten k.k. Behörde geordnet und beschrieben von Gustav Flügel. V. 2. Wien.
G ö t z, M. 1979: Türkische Handschriften. Teil 4. Wiesbaden.
I z z e d i e n, Y. 1968: Arabic Manuscripts in the National Library of Sofia, „Cyrille et Methode“. Baghdad.
K â t i b Çelobi 1941: Keïf ez-Zunûn an Esâm el-Kütüb ve el-Funûn. V. 1, 2. Istanbul.
K e n d e r o v a, St. 1995: Catalogue of Arabic Manuscripts in SS Cyril and Methodius National Library Sofia, Bulgaria. Hadith Sciences. London.
K o z, S. 1977: Cönk. – In: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. V. 2. İstanbul, 83–84.
MMK 1870–1980: Mısır Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Katalogu: 1870–1980. Ò. 3.
Osmanlı astronomi 1997: Osmanlı astronomi literatürü tarihi. V. 1. Istanbul, IRCICA.
Ş e ş e n, R., C. I z g i, C. A k p ı n a r 1986: Catalogue of Manuscripts in the Köprülü Library. V. 1. Istanbul.
TDVIA 1993: Türkiye Diyanet Vakfı Islâm Ansiklopedisi.V. 8. Istanbul.
TDVIA 2006: Türkiye Diyanet Vakfı Islâm Ansiklopedisi. V. 31. Istanbul.